

VOKAL DƏRSLƏRİNDƏ DAYAQ ÜZƏRİNDƏ İŞ

ADPU-nun musiqi müəllimliyi ixtisasını öyrənən tələbələrə plan üzrə “Vokal” fənni tədris olunur, çünki orta məktəbdə onlar uşaq kollektivi ilə iş görməli olacaqlar. Məlumdur ki, ümumtəhsil məktəblərdə musiqi dərslərində mahını oxuma əsas yer tutur. Buna görə də musiqi müəllimi yaxşı səsə malik olmalı, təmiz və düzgün oxumağı bacarmalıdır, həmçinin uşaq səslərini inkişaf etdirə bilməlidir. Bütün bunları gələcəyin musiqi müəllimləri ali məktəblərdə təhsil aldıkları dövrdə vokal dərslərində öyrənirlər.

Hələ qədim dövrlərdə səs aparatının ayrı-ayrı orqanlarının, nitq defektlərinin və səsyaranma prinsiplərinin təsviri cəhdləri aparılmışdır. Tarixi mənbələrdə biz Hippokrat, Aristotel, Halen kimi alimlərin yazılarına rast gəlirik. XI əsrdə İbn-Sina özünün “Əl Qanun fit Tibb” fundamental əsərində səsın yaranma səbəblərini, onun eşitmə orqanları tərəfindən qavranılmasını, səs-nitq orqanlarının anatomiya və fiziologiyasını və ən başlıcası, səs aparatının beyin fəaliyyəti ilə əlaqəsini göstərmişdir.

Hər bir sənət öz texniki priyomlarına malikdir ki, bunlarsız, hətta təbiətdən gələn istedad olsa da, ifanın təkmilləşdirilməsi mümkün deyil. Müğənninin, vokalçının işi bu baxımdan hamıdan ağırdır, çünki o digər ifaçılar kimi öz “alətini” (qırtlağı) ələ almaq, onu yaxşı-yaxşı öyrənmək və gözəl izləmək, ona daha rahat vəziyyət seçmək imkanından məhrumdur.

Vokalçı yalnız intuitiv şəkildə öz alətinin düzgün vəziyyətdə olduğunu hiss edə bilər. Bu çətinlikdən başqa, müğənni alət ifaçısı ilə müqayisədə başqa bir çətinliklə də üzləşir – səsın yaranması üsulunun mürəkkəbliyi ilə. Bunun üçün simli və zərb alət ifaçılarına əlləri, nəfəs alət ifaçılarına isə dodaqları xidmət edir ki, bu orqanlar ən inkişaf etmiş və itaətlidir. Müğənni isə sadə müşahidə və idarə üçün mümkünsüz vasitədən istifadə etməli olur – bu nəfəsdır ki, o çox mürəkkəb proses olub digər çətinliklə dərk edilən və aradan qaldırılan təsirlərdən asılıdır.

Üçüncü alət ifaçılarına tanış olmayan çətinlik – tonun qaldırılması və salınması üsullarıdır. Alət ifaçısı üçün bu iş nə qədər asan və onun barmaqlarına tabedirsə, bir o qədər də müğənnidə bu proses bilavasitə müşahidə üçün imkansızdır və qırtlaqda gizlənmiş və tamamilən bizim nəzarətimizdən asılı olmayan səs tellərinin reflektor işi kimi baş verir.

Nəhayət, alətdə ifa mətnin ifası ilə müşayiət olunmur ki, müğənni üçün bu iş mütləqdir və çətinliklə əldə olunandır.

Bütün bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün səsın quruluşu məsələlərinə dair kifayət qədər geniş ədəbiyyat yaradılmışdır ki, burada oxu zamanı qırtlağın vəziyyəti barəsində çox saylı mülahizələr və tövsiyələr verilmişdir. Bu ədəbiyyatın bəzilərinə az da olsa düzgün fikirlər var, lakin əksər hallarda bunların çoxu cəfəngiyyat, hec bir elmi əsası olmayan və çox vaxt bir-birinə zidd bəyanatlarla doludur. Bizim məqsədimiz bu ədəbiyyatı araşdırmaq və tənqid etmək deyil, sadəcə tədqiqatımızı yerinə yetirdikdə lazım olan anlarda onlardan qısa məlumat verməkdir.

Vokalı öyrənməyə yeni başlayan tələbə hələ ki, bu və ya digər səsın səslənməsinin necə yarandığını nə duyğularla, nə də əzələlərlə anlaya bilmir. Tədrisən müəllimin məqsədyönlü işi nəticəsində və duyğulara arxalanaraq, tələbə texnikanı yetişdirməyə başlayır və onda duyğu formalaşması ilə onun əzələ təcəssümü arasında çeşidli əlaqələrin formalaşması başlayır. Bu işdə başlıca amil – səs və nəfəs dayağının inkişaf etdirilməsidir. Dayaq – vokal sənətində dayaqlı, düzgün formalaşdırılmış oxu səsini (dayaqlı səslənmə) və səsyaranma üsulunu (dayaq üzərində oxuma) xarakterizə etmək üçün istifadə edilən termindir. Dayaqlı səslənmədə səs lazım olan bütün vokal keyfiyyətlərinə malikdir: cingiltlilik, yuvarlaqlıq, sabit vibrato və vokal texnikasının müxtəlif növlərini yerinə yetirmə azadlığı. Müxtəlif ifaçılarda subyektiv dayaq hissiyatı müxtəlif ola bilər. Biriləri onu nəfəs əzələlərinin müəyyən gərginlik dərəcəsi kimi hiss edir, digərləri – damağa və ya dişlərə dirənən hava sütunu kimi, obirləri – qırtlaq səviyyəsində havanın tormozlaşdırılması kimi (“dayaq” sözü də elə bundan əmələ gəlmişdir). İnsanda dayaq hissi anadan gəlmə deyil, o vokal texnikasının mənimsənilməsi prosesində inkişaf edir.

Səsın dayağı. Fizioloji cəhətdən səsın dayağını belə izah etmək olar: dilaltı sümüyün aşağı mövqeyə salınması ilə passiv olaraq qırtlağın qalxan-sinə əzələlərinin köməyi ilə fəal fiksasiyası. Qırtlağın bu cür fiksasiyası onun zorla aşağı vəziyyətdə saxlanılması anlamına gəlməməlidir, çünki qalxan-sinə əzələlərin qüvvəsi o qədər də böyük deyil və onlar sadəcə nəfəsburaxma zamanı hava təzyiqindən qırtlağın yuxarı qalxmaması üçün lövbər rolunu oynayırlar.

Qalxan-sinə əzələlərinin tonusu bu təzyiği lap azca üstələyir, buna görə qırtlağın bu cür fiksasiyası və ya səsın dayağı ifaçı tərəfindən zorakılıq kimi deyil, sadəcə dəstək kimi qəbul olunur.

Qırtlağın düzgün fiksasiyası səsın bütün uzadılması boyu baş verməlidir, yəni ifaçı oxuyan zaman onu daima hiss etməlidir. Bundan başqa, o, hətta ayrı-ayrı sözlərin və frazaların arasında nəfəsalma zamanı da həmin vəziyyətdə qalmalıdır ki, hər yeni nəfəsalma vaxtı qırtlağ sonuncu notun səslənməsi vəziyyətində olsun. Bu tələb yerinə yetirilməsə, sonrakı səs əvvəlki ilə tembr, yuvarlaqlıq və təmizlik cəhətdən uyğun olmayacaq və oxuma hamar, rəvan olmayacaq.

Səs dayağının praktiki cəhətdən həyata keçirilməsi aşağıda göstəriləndən ibarətdir. Yuxarıda izah etdiyimiz üsulla (alt çənənin heç bir iştirakı olmadan) dilaltı sümüyü aşağıya salaraq və bununla da qırtlağa passiv şəkildə aşağı enməyə imkən yaradaraq, dərhal bundan sonra yeni, yüngül, qırtlağı aşağı vəziyyətdə möhkəmləndirən bir hərəkət etmək lazımdır. Bu zaman təkcə dilaltı-sinə əzələləri deyil, həm də qalxan-sinə əzələləri işə salınır.

Qırtlağın düzgün vəziyyətini yoxlamaq üçün şahadət barmağını bükülmüş vəziyyətdə boğaza, körpüçük sümükləri arasındakı dəlikçəyə qoymaq lazımdır. Yuxarıda dediyimiz o ikinci hərəkəti etdikdə və qırtlaq aşağıya doğru endikdə, barmaq yüngül bir təzyiği hiss edəcəkdir. Bundan dərhal sonra oxunağa başlamaq lazımdır və bütün səslənmə zamanı barmaq qırtlağın təzyiğini hiss etməlidir. Belədə həm *forte*, həm də *piano*-da səslənmə xüsusi bir sabitlik, sıxlıq, rəvanlıq və tembr cəhətdən dolğunluq keyfiyyətlərini alacaq. Buna dayaqlı səslənmə deyilir.

Təəssüf ki, bu cür aşağı dayağ üsulu yeganə mümkün olan deyil. Müğənnilər tərəfindən daha tez-tez istifadə edilən digər bir üsul da var. Çox zaman qırtlağın fiksasiyası dilaltı sümüyün altındakı əzələlər vasitəsilə deyil, üst əzələlər tərəfindən həyata keçirilir. Lakin belə üsul səsi sərt, ağır, cırıltılı və nüans çəvikliyinə malik olmayan edir. Yüksək dayağ ən güclü və düzümümlü səsləri belə tez yorur və sıradan çıxarır. Bu cür dayaqdan istifadə edən müğənnilər görkəmli istədəda malik olsalar da, səhnədən tez düşür.

Nəfəsın dayağı. Bu termin havanın sıxılmış vəziyyətdə ağ ciyərlərdə saxlanılmasına işarə edir (baxmayaraq ki, o, oxu zamanı axıb-gedir). Buna qarın presinin daimi artan təzyiği və bu təzyiğin təsirindən diafraqmanın tədrisən boşalması nəticəsində nail olunur.

Qarın presi və diafraqmanın işi arasında qarşılıqlı əlaqə hələ olmalıdır ki, nəfəsburaxma zamanı nəfəsın tədrisən axıb-getməsilə havanın yerinə boşaldılan qarına nəfəsalma vaxtı yerini dəyişmiş orqanlar dayanmadan qayıtsın (mədə, qara ciyər, dalaq).

Vokal sənətinin ən yüksək pilləsi hələ nəfəs dayağının əldə olunmasından ibrətdir ki, bu qarın presi və diafraqma arasında müənasib əlaqədən ibarətdir. Subyektiv olaraq, nəfəs dayağı ifaçı tərəfindən daxildən döş qəfəsinə doğru bir təzyiqlə hiss olunmasıdır. Bu subyektiv hissiyat əslində olan şeyləri əks etdirir, yəni qarın presinin aşağıdan yuxarıya doğru təzyiqləni.

Baxmayaraq ki, nəfəs buraxma vaxtı altdan yuxarıya doğru gedən qarın presinin təzyiqlə qarşı diafraqma müəyyən bir müqavimət göstərməlidir (çünki bunsuz ciyərlərə dolmuş bütün hava ani olaraq uçub-gedəcəkdir), lakin bu müqavimət o qədər də qüvvətli olmamalıdır ki, abdominal nəfəs buraxmanı çətinləşdirsin və yaxud kəssin. Kəsilmiş və ya çətinləşdirilmiş nəfəs buraxma hallarında bunların davamını qabırğalar öz üzərinə gətirir və bu zaman səs xırıltılı və ya solğun xarakter alır, bu hal zil notda baş versə səs tamamilən qırıla bilər (buna hərdən “xoruz buraxma” deyilir).

Oxuma zamanı bütün fraza boyunca ağ ciyərlər sıxılmamalıdır və nə qədər paradoksal səslənsə də, bunun tam əksi olaraq – genişlənməlidir. Bunun üçün diafraqmanı öz daxilinə çəkmək, sovurmaq yox, əksinə sanki xaricə yavaş-yavaş itələmək lazımdır ki, hava gərginləşsən və qüçənmədən səs dəliyindən çıxsın. Bu üsul tellərlə artıq təzyiqlə aradan qaldırmağa kömək edir. Deməli, səs daha yüngül, çevik və istənilən notu səsləndirməyə qadir olacaqdır. İlk başdan bu çətin görünümlü və hətta imkansız, lakin məhz bu metoddan dünyanın bütün görkəmli vokalçıları istifadə edib və edəcəkdir.

Beləliklə, nəfəs dayağının əldə edilməsi üçün aşağıdakılar vacibdir:

1. Oxumaqdan öncə bacarıca böyük miqdarda hava qarın, alt qabırğalar və böyürlərə doldurulur;
2. Ciyənləri və sinəni qaldırmayaraq, havanı daxilə saxlamaq;
3. Oxumağa başlayan zaman qarınla tədricən havanı itələmək, daxilə ona arxalanaraq;
4. Frazanın bitdikdən sonra təzyiqlə azaltmaq ki, baş gicəllənmə və yorğunluq əmələgəlməsin.

Unutmaq olmaz ki, nəfəs dayağı və səs dayağı arasında qarşılıqlı asılılıq var. Bu onunla ifadə edilir ki, nəfəs dayağı nə qədər möhkəm olsa, səs dayağı bir o qədər yaxşı və asan əldə edilir, eyni zamanda səs dayağı nə qədər mükəmməl olsa, bir o qədər nəfəs dayağını qoruyub-saxlamaq asan olur.

Məlum olduğu kimi, səsin həmləsinin üç növü mövcuddur: sərt, yumşaq və nəfəsyani *ataka*. Bunların hamısı sıx olaraq səs dayağı və nəfəs dayağı ilə bağlıdır. Sərt həmlədə (*ataka*-da) səs dəliyi bilavasitə səslənmə anında sıx olaraq qapanır və sonra buraxılan hava təzyiqlə təsirindən güclə açılır. Səslənmənin əvvəlində bu zaman “k” səsinə oxşayan bir səs eşidilir. Sərt həmləyə adətən yüksək dayaqdan istifadə edən vokalçılar daha çox müraciət edir, çünki onların qırtlağı əzələlərdən daha yuxarı mövqedə fiksasiya olunur. Bu həmlə növü həmçinin çənəsinə aşağıya doğru çəkən müğənnilərdə də maksimal dərəcəyə çatdırılır. Bu üsulla səsləndirilən notun bütün uzunluğu boyu səslənmənin kəskinliyi duyulur. Qeyd etmək lazımdır ki, sərt həmlə vasitəsilə daha yaxşı parlaq sinə seslərinin alınmasına baxmayaraq, hər dəfə səs dəliyinin tam sıxılması heç də vacib deyil, kifayətdir ki, o buraxılan havaya müəyyən müqavimət göstərərək onun çevikliyini səbəb olsun.

Nəfəsyani həmləni mahiyyətcə heç həmlə hesab etmək olmaz. Bu cür üsulla ifaya başlama, məlum olduğu kimi, əhəmiyyətli həcmdə hava itkisinə səbəb olur. Buna görə belə üsul çox nadir hallarda istifadə olunmalıdır və daima bu cür oxumaq olmaz! Bu üsulla, yəni səs tellərinin natamam qapanması üsulu ilə oxumanı başlama səs dayağının olmadığı (nə yüksək, nə də aşağı) halda baş verir, yəni qırtlaq nə aşağıda, nə də yuxarıda fiksə olunmadığı halda. Bu cür oxu üsulu onu göstərir ki, ifaçının nəfəsi düzgün işləmir və dayağı yoxdur. Bu zaman səslənmə boş, çalarlarsız olur və sabit deyil, nəfəs çox qıscadır və o, hətta kiçik bir cümləyə də kifayət etmir.

Yumşaq həmlə səs tellərinin yaxınlaşması, lakin sıx qapanmaması ilə həyata keçirilir, birdə – bu oxumaqdan öncə deyil, oxuma momentində baş verir. Oxumanın başlanğıcında məhz yumşaq həmlə (aşağı dayaqla birgə) üstünlük təşkil etməlidir, çünki onun vasitəsilə həm zəif, həm də sərt səslənməni əldə etmək mümkündür. Bu cür həmlə, eynilə sərt həmlə kimi, hava itkisinə səbəb olmur. Lakin onun işləmə mexanizmi tam sıxılmış səs tellərinin güclə açılması vasitəsilə deyil (sərt həmlədə olduğu kimi), lakin onların üstündən keçən hava cərəyanının təsirindən qapanması nəticəsində baş verir. Səsin aşağı dayağı olduqda və o yaxşı saxlanıldıqda yumşaq həmlə özü-özünü yaranır, bu zaman, istənilən dinamik səs çalalarının dəyişməsindən asılı olmayaraq, səs maksimal dərəcədə öz azdığını və yumşaqlığını qoruyub-saxlayır.

Hər bir təlim alan tələbə həmlənin bütün növlərini öyrənilməlidir. Həmlə vasitəsi ilə təsir vokal ifaçılığının sənətində ən vacib üsullardan biridir. Bu zaman əlaqə hissələri və dayaqlı hissiyatı, yəni nəfəs qurğusu, aydın şəkildə ifadə olunur. Tələbədə səsin başlanğıcına ən ciddi münasibət inkişaf etdirmək lazımdır. Həmlə tələbə tərəfindən dəqiq və şüurlu surətdə həyata keçirilməlidir. Ümumtəhsil məktəbində çalışan musiqi müəllimi peşəkar vokalçı olmasa da, o, həmlənin hər üç növünə sahib olmalıdır. Həmlə səs aparatına pedaqoji təsirin ən mühüm vasitəsi sayılır. Və burada səs tellərinin işi ilə bərabər düzgün nəfəsəmələ gətirilmə böyük rol oynayır. Beləliklə, dayaqlı oxu zamanı bir “hissiyat” kimi adlandırmaq olmaz. Əksinə olaraq, müəyyən hissiyat ifaçı dayaqla nail olandan sonra yaranır. Müəllim tələbədə dayaqlı ifanı inkişaf etdirərkən, heç bir “hissiyat” leksikasından istifadə etməməlidir, çünki hər bir insan bu dayaqlı başqa cür, fərdi hiss edə bilər və yalnız onu əldə edəndən sonra.

ƏDƏBİYYAT:

1. Quliyev. E.B. «Vokal metodikasının bəzi məsələləri», Bakı, 1999
2. N.Kamilova “Vokal və onun tədrisi metodikasi”, Bakı, 2010
3. Ю.Алиев. «Основы вокальной педагогики». Москва, 2001
4. Баттиста Л. Дж. Техника бельканто. Москва, 2013
5. Гарсиа М. Полный трактат об искусстве пения. Москва, 2015

Açar sözlər: vokal, nəfəs, dayaqlı, səs telləri, diafraqma, ağ ciyərlər

Ключевые слова: вокал, дыхание, опора, голосовые связки, диафрагма, легкие

Key words: vokal, breath, support, vocal cords, diaphragm, lungs

РЕЗЮМЕ:

Работа над опорой на уроках вокала

Поскольку пение является основным видом деятельности на уроках музыки в общеобразовательной школе, учитель музыки должен иметь хороший голос, уметь правильно и чисто петь, а также развивать детские голоса. На уроках вокала в результате целенаправленной работы происходит освоение основного вокально-технического навыка – пения на опоре, от чего зависит качество звука.

SUMMARY:

Work on the support of vocal lessons

Since singing is the main activity of music lessons in a secondary school, a music teacher should have a good voice, be able to sing correctly and cleanly, and develop children's voices. During vocal lessons, as a result of purposeful work, the basic vocal and technical skill is learned – singing on a support, on which the sound quality depends.

Rətçi: dos.S.Abbasova